

Бібліографія

1. Бердяев М. О. Основные проблемы русской мысли XIX-XX вв. Париж, 1942. 246 с.
2. Кононенко І. В. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на мат-лі укр. та рос. мов). Київ: Мовознавство, 1996. 270 с.
3. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. Москва: Издательство МГУ, 1999. 341 с.
4. Мокиенко В. М. Проблемы взаимодействия языка и культуры: исторические корни славянской лексики и фразеологии. Москва, 2000. 106 с.
5. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Языки русской культуры, 1996. 288 с.
6. Яковлева А. А. Национально-географические стереотипы или зеркало души. Москва, 2006. 189 с.
7. Мокиенко В. М., Мелерович А. М. Фразеологизмы в русской речи. Словарь. АСТ, Астрель, Русские словари. — Режим доступа: [livelib.ru: https://www.livelib.ru/author/181165/top-a-m-melerovich](https://www.livelib.ru/author/181165/top-a-m-melerovich)

УДК 811.111 '37

д. філол. н., професор Шепель Ю. О.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна,
e-mail: 123zub@ua.fm, mob.: +3 8067-633-1952; ORSID ID <https://orcid.org/0000-0002-3182-3128>; Journal ID:3498

**ІСТОРИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ОПОЗИЦІЮ
«СВІЙ – ЧУЖИЙ» В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ**

д. філол. н., професор Шепель Ю. А.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Украина;
e-mail: 123zub@ua.fm, mob.: +3 8067-633-1952; ORSID ID <https://orcid.org/0000-0002-3182-3128>; Journal ID:3498

**ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА ОППОЗИЦИЮ «СВІЙ –
ЧУЖОЙ» В АНГЛИЙСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА**

Doctor of Science (Philology), full professor Shepel Yu. A.

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine;
e-mail: 123zub@ua.fm, mob.: +3 8067-633-1952; ORSID ID <https://orcid.org/0000-0002-3182-3128>; Journal ID:3498

**A HISTORICAL VIEW OF THE OPPOSITION "OWN — ALIEN"
IN THE ENGLISH LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD**

Відображаючи між- / внутрішньоетнічні відносини, опозиція «свій-чужий» пов'язана з такими психологічними явищами як формування етнічної (національної) самосвідомості, соціальної поведінки та ін. Уявлення, що пов'язані з таким протиставленням, їх оппозитивний характер обумовлені процесом становлення, розвитку та зміни взаємин людей зі світом реальних об'єктів, особливостей сприйняття особистістю цих взаємин, їх оцінки та формування програми подальших взаємодій.

Опозиція «свій-чужий» може проявляти себе на різних рівнях мовної системи (оскільки є не просто феноменом мови, але мовної свідомості), а також як у вербальній, так невербальній формах. Особливості міжкультурних відмінностей, що знаходять своє відображення в мові та свідомості, стають одним з найбільш актуальних напрямків, що актуалізуються в наш час у лінгвокультурології. Взаємозв'язок культури, національної самосвідомості і мови проявляється в базових значеннях (поняттях) кожної культури.

У статті представлена спроба систематизувати і описати відомості, отримані з різних джерел, і наблизитися тим самим до розуміння змісту однієї з основних культурних констант англійської мови.

Об'єктом дослідження є мовна свідомість носіїв англійської мови в його етнокультурному аспекті в питанні становлення опозиції свій - чужий.

Вибір предмета дослідження - опозиція «свій-чужий» як одна з основних культурних констант.

Мета статті: описати культурно-психологічні особливості даної опозиції і визначити умови її виникнення

Ключові слова: концепт, картина світу, гомоцентризм, опозиція, концепт, менталітет.

Отражая меж- / внутриэтнические отношения, оппозиция «свой-чужой» связана с такими психологическими явлениями как формирование этнического (национального) самосознания, социального поведения и мн. др. Представления, связанные с таким противопоставлением, их оппозитивный характер обусловлены процессом становления, развития и изменения взаимоотношений людей с миром реальных объектов, особенностей восприятия личностью этих взаимоотношений, их оценки и формирования программы дальнейших взаимодействий.

Оппозиция «свой-чужой» может проявлять себя на разных уровнях языковой системы (поскольку является не просто феноменом языка, но языкового сознания), а также как в вербальной, так и в невербальной формах. Особенности межкультурных различий, находящие свое отражение в языке и сознании, становятся одним из наиболее актуальных направлений, разрабатываемых в настоящее время в лингвокультурологии.. Взаимосвязь культуры, национального самосознания и языка проявляется в базовых значениях (понятиях) каждой культуры.

В статье представлена попытка систематизировать и описать сведения, полученные из различных источников и приблизиться тем самым к пониманию содержания одной из основных культурных констант английского языка.

Объектом исследования является языковое сознание носителей английского языка в его этнокультурном аспекте в вопросе становления оппозиции свой – чужой.

Выбор предмета исследования - оппозиция «свой-чужой» как одна из основных культурных констант.

Цель статьи: описать культурно-психологические особенности рассматриваемой оппозиции и определить условия ее возникновения

Ключевые слова: концепт, картина мира, гомоцентризм, оппозиция, концепт, менталітет.

Reflecting inter- / intra-ethnic relations, the opposition “ OWN — ALIEN ” is associated with such psychological phenomena as the formation of ethnic (national) self-awareness, social behavior, and many others. Other representations associated with such a contrast, their oppositional nature are caused by the process of formation, development and change in the relationship of people with the world of real objects, the characteristics of the person's perception of these relationships, their assessment and the formation of a program for further interactions.

Opposition “ OWN — ALIEN ” can manifest itself at different levels of the linguistic system (since it is not just a phenomenon of language, but linguistic consciousness), as well as in verbal and non-verbal forms. Features of intercultural differences, reflected in language and consciousness, are becoming one of the most relevant areas currently being developed in linguoculturology. The interconnection of culture, national identity and language is manifested in the basic meanings (concepts) of each culture.

The article presents an attempt to systematize and describe information obtained from various sources and thereby come closer to understanding the content of one of the main cultural constants of the English language.

The object of the study is the linguistic consciousness of native speakers of English in its ethnocultural aspect in the matter of becoming an opposition of one's own - another's.

The choice of the subject of research is the opposition “ OWN — ALIEN ” as one of the main cultural constants.

Purpose of the article: to describe the cultural and psychological features of the opposition in question and determine the conditions for its occurrence

Keywords: concept, picture of the world, homocentrism, opposition, concept, mentality.

Висунення проблеми. Актуальність питання.

Бінарну опозицію «свій — чужий» можна віднайти майже в будь-яку епоху, в будь-якій країні. В основі її — універсальна для людства егоцентрична позиція суб'єкта. У міфологічному просторі існує сакральний центр і потенційно ворожа периферія — це досить універсальний психофізичний механізм. Потім з'являється проекція а) на конкретні умови життя нації і б) історичний розвиток даної нації і дає конкретне переломлення даного міфу в менталітеті.

Протиставлення «ми — вони», «я — інший» та под. є характерними для людського суспільства у будь-яку історичну епоху, адже в їх основі є властива людині егоцентрична позиція, а також універсальні механізми тотожності та розрізнення «свого» і «чужого».

У статті представлена спроба систематизувати і описати відомості, отримані з різних джерел, і наблизитися тим самим до розуміння змісту однієї з основних культурних констант англійської мови.

Об'єктом дослідження є мовна свідомість носіїв англійської мови в його етнокультурному аспекті в питанні становлення опозиції свій - чужий.

Вибір **предмета дослідження** — опозиція «свій-чужий» як одна з основних культурних констант.

Мета статті: описати культурно-психологічні особливості даної опозиції і визначити умови її виникнення

Виклад основного матеріалу. З самих перших контактів із представниками інших культур людина завжди швидко переконується в тому, що вони по-іншому реагують на ті чи ті явища навколишнього світу, мають власні системи цінностей і норми поведінки, які чимало відрізняються від прийнятих в його рідній культурі. Так, у ситуаціях розбіжності або розходження яких-небудь явищ «іншої» культури з прийнятими у «своїй» культурі виникає поняття «чужий», яке є однією з основних категорій міжкультурної комунікації. Проте, незважаючи на широке поширення, поняття «чужий» не має загального наукового визначення та у всіх варіантах вживання сприймається на буденному рівні. За такого підходу прийнято виокремлювати такі основні смисли, що збігаються з поняттям:

- (1) чужий як нетутешній, іноземний, що знаходиться за межами рідної культури;
- (2) чужий як дивний, незвичайний, контрастує зі звичайним і звичним оточенням;
- (3) чужий як незнайомий, невідомий і недоступний для пізнання;
- (4) чужий як надприродний, всемогутній, перед яким людина безсила;
- (5) чужий як зловісний, що несе загрозу для життя [8].

Представлені семантичні варіанти «чужого» дозволяють розглядати його в самому широкому значенні, як все те, що перебуває за межами очевидних, звичних і відомих явищ або уявлень. І навпаки, протилежне йому поняття «свій», має на увазі те коло явищ навколишнього світу, яке сприймається людиною як знайоме, звичне, само собою зрозуміле. Народ ідентифікує себе і утверджує межі свого етнокультурного простору, який сприймається як «безпечний», «наш» і якому протистоїть «їх-простір», «чужий» і «небезпечний» [1].

На відміну від статусу опозиції, межа між «своїм» і «чужим» не є постійною як у рамках однієї епохи, так і в історичному процесі. Так, за часів античності процес взаємодії культур був майже односпрямованим і трактувався по осі «центр-периферія». Основними були протиставлення «грек - варвар», «римлянин - варвар», які в широкому розумінні перейшли в опозицію «цивілізація - варварство» [1, с. 425-426]. Спочатку це протиставлення ґрунтувалося лише на лінгвістичних відмінностях, оскільки варварами стародавні греки і римляни називали всіх чужоземців, які не володіють грецькою (латинською) мовою. З часом опозиція набула іншого смислу і проіснувала у формі усталеного культурного протиставлення (елліни — варвари) і, насамперед, релігійного (християни — язичники) майже до кінця середньовіччя.

У Новий час в умовах реального спілкування з представниками інших культур сприймання «іншого» суттєво змінилося. Епоха великих географічних відкриттів, визначальні досягнення теоретичної та філософської думки, а також астрономічні дослідження сприяли тому, що по-новому стали розглядатися не тільки чужі культури, але й своя власна. Уявлення про безмежний, але в той самий час єдиний світ, мали неабияке значення в процесі пізнання «іншого». На перший план стали висуватися ідеї належності всіх людей до спільного роду, до «людства» [4]. Але, незважаючи на це, проблема «свій – чужий» не стала менш актуальною, а лише отримала нову форму, в основу якої була покладена національна ідея. Спочатку вона не мала переваги однієї нації над іншою, а припускала існування «багатоманітності всередині єдності». Однак, образи «чужого», вкорінюючись у свідомості та підсвідомості людей, стали упередженнями і поступово перетворилися у забобони. Відомо, що ще в ранніх людських спільнотах образ «чужого» перетворювався в образ «ворога». У подальшому національна ідея добула своє втілення в

націоналізмі. У цьому контексті опозиція «свій – чужий» надбала ще й політичний аспект.

Відомо, що форми сприйняття «чужого» змінюються з плином часу, але фундаментальне протиставлення «свій – чужий» не втрачає своєї актуальності, що знаходить відображення в сучасних тенденціях обговорення опозиції у різних областях наукового знання.

Оскільки це протиставлення є одним з найбільш значущих компонентів людської культури і належить до числа семантичних універсалій, воно розглядається з точки зору багатьох наук, зокрема, філософії, психології культури, антропології, етнографії, етнології та етнопсихології і, звичайно, мовознавчих наук, зокрема лінгвокультурології.

Отже, розподіл на «своїх» і «чужих» сягає своїм корінням у далеке минуле і супроводжує людство впродовж усього існування. Учені вважають, що ідентифікація «свій – чужий» визначає народження етносу та його мови і є неодмінною умовою його подальшого існування та розвитку. У наш час зіткнення двох протилежних тенденцій: прагнення до збереження самобутності етносу, з одного боку, і тенденції до глобалізації, — з іншого, принесло безліч питань і протиріч й стало поштовхом до численних досліджень проблеми «свій – чужий» у різних наукових царинах. Психологи, культурологи, філософи, лінгвісти намагаються відповісти на питання «що є розподіл на «своїх» і «чужих»: атавізм, пережиток минулого чи це неодмінна умова буття, еволюції?». Це свідчить про те, що дихотомія «свій – чужий» пропонує нам широке поле для дослідження, в якому лінгвістичний / лінгвокультурологічний аналіз цієї дихотомії отримає важливе місце.

Як вже було зазначено, в давнину поняття «свій – чужий» відображало особливості архаїчної свідомості помічати та фіксувати існуючі в світі об'єктивні протилежності. Таку особливість свідомості пов'язують із колективними уявленнями, до яких свого часу звертався

Е. Дюркгейм, про яку згадує В. Б. Йорданський. Він запропонував свою концепцію структури колективних уявлень і визначив, що у свідомості давніх людей, в їх колективних уявленнях містяться як елементи «адекватно пізнаної», так і «міфічної» дійсності з подальшим відокремленням міфологічних образів та ідей в особливу, тобто релігійну сферу [3].

Для стародавньої свідомості, стверджує В. Б. Йорданський, властива дуалістичність, що відображає подвійність і «одвічну конфліктність» реальності. Ця дуалістичність розбивала окремі колективні уявлення, в структурі яких виявлялася відображена природжена дихотомія всесвіту. Навколишній мікрокосмос розкривався перед суспільством, як єдність протилежностей, але ці протилежності, хоча і не завжди, були ілюзорними, фантастичними, але несли значення, які не впливали з їхньої сутності, а обумовлювалися впливом міфу на суспільну свідомість. У результаті цього, вважає вчений, свідомість давньої людини витворила систему внутрішньої організації навколишнього світу, що представляє собою «впорядковану мережу дуалістичних уявлень», сформовану за принципом двоякості.

Само «виділення людини з природи» супроводжувалося процесом протиставлення йому міфологізованого буття, що вимагає організації певних відносин з ним. Стереотипізовані форми взаємодії з «чужим» оточенням — природним і людським — передавалися від старшого покоління нащадкам у вигляді діяльності — обрядів та уявлень — міфів. Протиставлення «своїх» — людей одного племені — «чужим» також обумовлювалося та супроводжувалося міфічними уявленнями. Про це докладно пише Б. Ф. Поршнєв [6]. Б. Ф. Поршнєву належить опис становлення «ми»-свідомості. Також науковець одночасно припускає протиставлення реальної, або репрезентованої, тобто невизначеної, «вони»-свідомості.

У цій невизначеності, вбачається особливість, яка має місце у свідомості сучасної людини. Вона полягає в тому, що об'єкт негативного ставлення й оцінки може бути не конкретним чи може не існувати об'єктивних підстав для такої оцінки. Звертаючись до історії конкретних народів, Б. Ф. Поршнєв визнає: «Усяку недугу, смерть та інші біди австралійці норовили приписати чаклунству людей чужого племені, чужої громади. Найчастіше підозра припадала не стільки на певну особу, а взагалі на чужу групу» [6]. Описуючи одне з бразильських племен, Карл фон ден Штейн зауважив, що, на думку аборигенів, «усі погані..., що водночас означає «не наші» або «чужі» чаклуни, живуть в чужих селах. Тож, «вони», «чужі» — втілення шкідливого чаклунства, смерті, навіть людодіства» [9]. Автор вважає, що таке ставлення до уявних або явних «чужих — вони» властиве також сучасній людині.

Отак, джерелом формування опозиції «свій – чужий» вважається дуальність сприйняття і притаманний архаїчній свідомості «стан власного я». Проте міфологічний тип мислення, який, як зазначалося вище, був властивий етнічним групам на ранній стадії їх культурного розвитку, спостерігається і зараз. Так, елементи міфологічного мислення спостерігаємо, наприклад, у мовній поведінці сучасної людини, в літературі, фольклорі та ін..

У дослідженнях фольклору згадуються, зокрема, опозиції, які можуть модифікувати опозицію «свій – чужий», уточнюючи її зміст: «живий-мертвий», «будинок – ліс», «християнський – язичницький», а також «всередині – поза» і багато іншого [7].

С. Є. Нікітіна, звертаючись до дослідження фрагмента фольклорного світу, що відображає уявлення про простір і устрій світу речового, предметного, помічає, що ці уявлення стосуються просторово-тимчасових, причинно-наслідкових зв'язків, кількісних параметрів та ін., і визначають ціннісну картину світу.

У весільних голосіннях, пишуть автори, «домінуючою опозицією є опозиція *«своє – чуже»*, ціннісно забарвлена: *«своє – добре»*, *«чуже – погане»*, і ця опозиція реалізується у фольклорі найрізноманітнішими способами-як протиставлення *красивого-потворного, ситого-голодного, теплого-холодного, солодкого-гіркого, веселого-сумного*, тобто через протиставлення сенсорної, психологічної та естетичної шкалах» [5].

На основі міфологічних уявлень опозиція *«свій-чужий»* конкретизується як *«людина-природа»*, стверджувала Л. М. Виноградова. Межа між *«своїм»* та *«чужим»* представляється невизначеною, оскільки, згідно з міфологічним уявленням, «птахи, звірі, рослини можуть виступати як іпостась людини, наприклад, зачаровані люди, і як вигляд демонічних істот» [**Виноградова** С. 53-62]. За зауваженням автора, людина постійно перебуває перед дилемою: своя — це чи чужа людина або нелюдина. Питання про диференціацію ознак, властивих людині і нелюдині, вирішується автором на матеріалі слов'янських демонологічних повір'їв.

Так, в числі ознак, властивих *«чужому»*, демону або людині, називається дивність поведінки — нелюдимість, непривітність, особлива зовнішність та фізичні вади або зооморфні риси, нехарактерні для людини ознаки, наприклад, неприродного кольору очі, волосся, шкіра. *«Чужого»* характеризує незвичайна мова — незрозуміла, заумна або римована, дивність поведінки — це крики, стогін, свист, регіт, співи, а також ознакою *«нелюдини»*, зокрема, риса, може бути міська сукня або іноземний костюм. Міська або іноземна сукня розуміється не просто як *«інше»*, але як ознака нечистої сили, поряд з такими *«традиційними»* шатами як лахміття або саван. Образ біса як міського жителя зустрічається і в художній літературі.

Л. М. Виноградова, зокрема, згадує, що в Західному і Центральному Поліссі біса впізнавали по капелюху та костюму, в східній — по фірмовому одягу, а в Житомирській області одягнених таким чином людей

називали «прикостюмленими» або «капелюшниками». Очевидно, що особливості одягу, що сприймаються як незвичні, слугували характерною ознакою «чужого». [Виноградова].

Висновки. Короткий огляд літератури приводить до висновку, що «свій-чужий» — досить складний феномен культури, який виявляє себе в її різних видах. Очевидно, саме тому його слід вважати феноменом свідомості, зокрема, етнічної свідомості та самосвідомості, які є предметом дослідження в етнічній і соціальній психології, а також мовної свідомості, досліджуваної в психолінгвістиці. Реальність «свого» і «чужого» в їх протипоставлені, історично обумовлена колективною формою життя людини. В основі її лежать міжгрупові відносини, особливості яких спочатку знаходяться в залежності від ряду природних та соціально-психологічних чинників, які об'єднують людей за видом їхньої спільної діяльності.

На сучасному етапі наукові тенденції в лінгвістиці характеризуються розглядом мовних явищ з позицій антропоцентризму, тобто з точки зору носія мови і культури. У зв'язку з цим в центрі уваги знаходиться вивчення зв'язку мислення, культури та мови, а також комунікативна діяльність, яка є не тільки засобом передачі інформації, але і умовою самовизначення мовної особистості.

Перспектива подальшого дослідження вбачається у та більш ґрунтовному та комплексному аналізі й описі змісту опозиції «свій-чужий» щодо розуміння особистості як культурно-етнічної одиниці.

Бібліографія

1. Белова О. В. Свой – чужой. *Славянская мифология: энциклопедический словарь* / [отв.ред. С. М. Толстая]. 2-е изд. Москва : Эллис Лак. С. 425-426.
2. Виноградова Л. Н. Как распознать чужого среди своих // Исследования по славянскому фольклору и народной культуре: Studies in Slavic Folklore and Folk Culture. Berkeley Slavic Specialities, Oakland, California. 1997. Вып. 1. С. 53-62.

3. Йорданский В. Б. О структуре архаичного коллективного представления. *Вопросы философии*. № 8. 2006. С. 29-40.
4. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація. Навч. Посібник. «Академія». 2012. 288 с.
5. Никитина С. Е. Устная народная культура и языковое сознание. Москва : Наука, 1993. 187 с.].
6. Поршнев Б. Ф. О начале человеческой истории (Проблемы палеопсихологии). М., ФЭРИ-В, 2006. 640 с.
7. Пропп В. Я. Фольклор и действительность. Москва: Наука, 1989. 233 с.
8. Сахно С. Л. «Свое – чужое» в концептуальных структурах. *Логический анализ языка : культурные концепты* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. Москва : Наука, 1991. С. 95-100.
9. Штейнен Карл (фон ден). «Unter den Naturv?lkern Central-Brasiliens». Berlin. 1894.